

מדרש איכה רבה

מנוקד על פי מסורת יהודי תימן
עם פירוש דורש ציון

פירוש אליקים צדוק
ניקוד ועריכה אדם בן נון

בהוצאת בית הכנסת ובית המדרש
שערי ציון
יד בנימין

קיץ ה'תשע"ה - עשור לחרבן חבל קטיף ולגירוש מתיישביו

פתח דבר *

מדרש איכה רבה [א]

מדרש איכה רבה (מכונה גם 'הגדת איכה', 'מדרש קינות', 'מדרש איכה רבתי') הוא מדרש אגדה על מגילת איכה, שנערך בארץ ישראל בתקופת האמוראים, לפני כאלף וחמש מאות שנה. עם הזמן [ב] התפתחו מתוך הנוסח הארצישראלי הקדום שתי גרסאות עיקריות של המדרש, הראשונה נוצרה באיטליה ובארצות אשכנז, והיא הידועה כמהדורת הדפוס, [ג] וממילא היא גם הנפוצה והמוכרת (ועליה הושתתה מהדורה זו). השנייה נוצרה בספרד ובארצות המזרח ויצאה לאור על ידי רבי שלמה בופר (וילנא ה'תרנ"ט, 1899).

מדרש איכה רבה נמנה עם מדרשי חז"ל הקדומים והחשובים. הוא מצטט את המשנה, התוספתא ומדרשי ההלכה, ונראה שהכיר את התלמוד הירושלמי. שפתו היא עברית כלולה בארמית גלילית ובמילים יווניות ולטיניות רבות. חלקים מתוכו הכתובים בארמית כבלית הם תוספות ששולבו בו בתקופות מאוחרות יותר, ובהם ניכרת גם השפעת התלמוד הבבלי.

בראש המדרש מובאת 'פְּתִיחָתָא דְחִכְיָמִי', קובץ של ל"ד [ד] פתיחות (כמניין 'איכה'), שבהן פתחו חכמים שונים את דרשתם למגילת איכה (ישנם חכמים שמובאות בשמם כמה פתיחות, בדרך כלל ברצף). צורה זו של פתיחת הדרשה מוכרת לנו גם ממקומות אחרים (ראה למשל בגמרא מגילה דף י ע"ב והלאה או בראשי הפרשיות במדרש הגדול). בדרך כלל פותח הדרשן בפסוק שאינו קשור לנושא הדרשה, ובכוונת תחילה מביא את לחמו ממרחק, בכדי ליצור עניין, מתח וסקרנות בקרב קהל שומעיו, כיצד יצליח לקשר פסוק זה לעניינא דיומא.

* אמרו המושלים: הקורא בספר ולא במבוא, נתפס כגנב בחלון יבוא (בתי מדרשות, פתח דבר).
 [א] בסקירה זו נעזרנו בספרה של ענת רייזל, מבוא למדרשים, הוצאת תבונות, אלון שבות ה'תשע"א.
 [ב] ומכוח העובדה שהמדרש שימש לצורך דרשות בציבור בתשעה באב, דרשות שמטבען סובלות פעם אריכות ופעם קיצור, כמו גם עיבודים ושינויים כאלו ואחרים על פי צרכי המקום והזמן.
 [ג] בתחילה נדפסו יחדיו מדרשי חמש מגילות (מדרש חמש מגילות, פיזארו ה'רע"ט. אמנם עיין במאמרו של מ"ב לרנר, "הדפוס הראשון של מדרש חמש מגילות", יד להימן, קובץ מחקרים לזכר א"מ הברמן, לוד תשמ"ד, עמ' 289-307). בדפוסים המאוחרים יותר (כגון וילנא ה'תרל"ח) צורפו מדרשי חמש מגילות למדרשי התורה, כאשר מדרש כל מגילה נספח למדרש החומש הנקרא באותה תקופת שנה (אסתר לשמות, שיר השירים לויקרא, רות לבמדבר, איכה וקהלת לדברים). אולם יש לדעת כי למרות הכותרת הכוללת ('מדרש רבה'), מדובר בעשרה מדרשים שונים, שנוצרו ונערכו בתקופות שונות על ידי חכמים שונים ואין ביניהם אלא שיתוף שם, מעשה ידי המדפיסים.
 [ד] בדפוסים צוינו רק ל"ד פתיחות, שכן בטעות אוחדו בהם פעמיים שתי פתיחות לפתיחה אחת. ב'פתיחתא דאיכה רבתי' שנדפסה בתוך קונטרס 'בזכרנו את ציון' (הוצאת בית המדרש ובית הכנסת 'שערי ציון', יד-בנימין ה'תשע"ב) תוקן הדבר ללא סטייה ממספור הדפוסים על ידי תוספת הפתיחות ב*, לא*. וכן הוא במהדורה זו.

קִינָה עַל חֶרֶבֶן יִשׁוּבֵי גֹשׁ קִטְיָה *¹²

אֲלֵיכֶם אִישִׁים אֶקְרָא, יוֹם חֶרֶבֶן הֵיכַל וַעֲזָרָה. אוֹי, כִּי נִתְרַגְּשָׁה
צָרָה. בָּא יוֹם זַעַם, וַעֲבָרָה:
בא

לִישׁוּבֵי חֶבֶל קִטְיָה, קוֹלֵי אֲרָיִם, דְּמַעֵי אֲטִיף. אֲלֵלִי, כִּי בָאָה עֵת
אֲסִיף. לְבִי אֶקְרַע, בְּכִי אוֹסִיף:
לבי

לְכַנְסֵת נְוָה שָׁלוֹם, גִּזְרֵת סִפְיָה, פְּנִינַת יְהֵלֶם. לְבִי הוֹמָה, אֵיךְ
כִּחְלוֹם. נְמוּגָה, וַתִּלְךְ וַהֲלוֹם:
נמוגה

יְשִׁיבוֹת וּבִתֵּי אֶלְפָנָא, הֵיאֵךְ הָיוּ לְמַדְמִנָּה. הָיִינוּ לְמִשָּׁל וְלִשְׁנִינָה.
לְאוֹיְבֵינוּ, לְטָרֶף וּלְמָנָה:
לאויבינו

קָרִית דְּקָלִים נְאֻמָּנָה, אֵיךְ הִיְתָה לְאַלְמָנָה. נִפְלָה בְּיַד שְׂפָחָה
מְעַנָּה. יְאוֹת עַל זֶה, נִשְׂא קִינָה:
יאות

יְדִידֶיךָ אֲשֶׁר הֵם גְּבוּרִים, לְמוֹדֵי סֶבֶל, סְפוּגֵי פְּצֻמֵי רִים. אֵיךְ
מְכַרְתָּם בְּיַד אֲכַזְרִים. הַשְׁקִיתָם מִי מְרִים, מְאָרְרִים:
השקיתם

מִמַּעַמְקִים אֶקְרָאךְ יְהִי, בְּנִיךְ רֵאָה בְּבוֹר שְׁבִיָּה. צָרִיחֶם הַשְׁקָה רַעַל
לְרוּנָה. וְאִזּוּ נְשִׁיר, הַלְלוּיָהּ:
ואז

* אודות הקינה, ראה לעיל עמ' 12.

פתיחתא דאיכה רבתי

פתיחתא דחכימי

❦ דורש ציון ❦

פתיחתא דחכימי. ל"ו פתיחות (כמניין איכ"ה) מחכמים שונים, לדרשה בענייני תשעה באב (ראה הרחבה ב'פתח דבר', עמ' 5):

א צהלי קולך. הרימי קולך: פת גלים, לישה, ענתות. על פי הפשט מונה הכתוב שמות מקומות שעלה עליהם סנחריב מלך אשור בדרכו לירושלים: מסימין. מובחנים, ניכרים ועושים רושם בצדקותם: ברתיהון דגלואי. ומעשה אבות סימן לבנים (ראה רמב"ן בראשית יב,ו): לישה, הא אריה. ליש הוא אחד מכינוריו של האריה (כגון ישעיה ל,ו): מספכו.

א רבי אבא בר כהנא פתח, צהלי קולך בת גלים (ישעיה י, ל') - אמר ישעיהו לישראל, עד שאתם אומרים שירים ומזמורים לפני עבודה זרה, צהלי קולך בדברי תורה, צהלי קולך בבתי פנסיות. בת גלים - מה גלים הללו מסימין בים, כף אבותיהם מסימין בעולם. דבר אחר, בת גלים - בת גולים, ברתיהון דגלואי. בתו של אברהם, אותו שכתוב בו ויהי רעב בארץ, וירד אברם מצרימה (בראשית י"ב,

י). בתו של יצחק, שכתוב בו וילך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים גררה (שם כ"ו, א'). בתו של יעקב, שכתוב בו וילך פדנה ארם (שם כ"ח, ה'). הקשיבי (ישעיה סט) - הקשיבי למצותי, הקשיבי לדברי תורה, הקשיבי לדברי נבואה, הקשיבי לצדקות ומעשים טובים. לישה (שם) - ואם לאו, לישה. הא אריה סליק עלך, זה נבוכדנצר הרשע, דכתיב ביה עלה אריה מספכו [א] (ירמיה ד, ז'). ענניה (ישעיה סט), - ענניה

⊕ דורש ציון ⊕

מט מְרִים בַּת בֵּיתוֹס נַחְתוֹם.
כנראה היא שנזכרה לעיל
(פסקה מז), ובמהדורת בובר
הגרסה כאן 'מְרִים בַּת תַּנְחוּם', וכן
שמה להלן (פסקה נג), אבל לעיל
(פסקה מז) שמה 'מְרִתָּא בַּת בֵּיתוֹס'.
ונראה שעירוב פרשיות יש בנוסח
שלפנינו: זַבְנִין לֵה וכו'. תרגום
חופשי: קנו לה (הפודים אותה) חלוק,
הלכה לכבסו בים ובה גל וסחפו, קנו לה
חלוק אחר ושוב אירע כן. רצו לקנות לה
חלוק בשלישית, אמרה 'הניחו לגבאי
(הקב"ה) שגיבה את חובו'. כשהצדיקה
עליה את הדין ואמרה כן, מיד רמו
הקב"ה לים ופלט את שני החלוקים
הקודמים. [ושמא יש למצוא בדמותה
רמז לכנסת ישראל, שאחרי שני חרבנות
עתידה להצדיק דין בוראה עליה ואז
תזכה לבניין הבית השלישי, השקול
כנגד השניים הקודמים לו]:

נ הִיא וְשִׁבְעָה בְּנֵיהָ. השווה
לגמרא גיטין נז ע"ב ותענית
יח ע"ב. למעשה זה מקבילות
רבות, וקיינות שונות חוברו
אודותיו בכמה לשונות. ישנם
מקורות (חיצוניים) לפיהם שם
אותה אשה 'תְּנָה': קַנְקִילִין.
חדרים (ערוך ערך קנקה). [בעוד שכאן
משמע שכולם ניתנו יחדיו בשבעה
חדרים זה לפניו מזה, כדי לבודדם
מהעולם החיצון, הרי שבמהדורת בובר
משמע שכל אחד מהם נחבש בחדר בפני
עצמו, כדי לבודדם ולמנעם מלעודד זה
את זה. וראה לעיל פסקה לא ופסקה לו]:

מט מְעֵשָׂה בְּמֵרִים בַּת בֵּיתוֹס נַחְתוֹם
שְׁנֵשְׁבִית, וּפְדָאוֹהָ בְּעֶכּוֹ. זַבְנִין לֵה
חֲלוֹק אֶחָד, אֲזַלְתְּ לְמִשְׁטָפִיהָ בִּימָא, אֶתָּא
גַּלְא וְנִסְבִּיהָ. זַבְנִין לֵה אֶחָרוֹ, אֲזַלְתְּ
לְמִשְׁטָפִיהָ בִּימָא, וְאֶתָּא גַּלְא וְנִסְבִּיהָ.
בְּעוֹן עוֹד לְמִזְבֵּן לֵה אֶחָרוֹ, אִמְרָה לְהוֹן,
הִנִּיחוּ לוֹ לְגַבְאֵי שְׁיַגְבֶּה אֶת חוּבוֹ. כִּיֹּן
שְׁצַדְקָה עָלֶיהָ אֶת הַדִּין, רָמַז הַקְּדוֹשׁ
בְּרוּךְ הוּא לַיִם, וְהוֹצִיא לֵה פְּלִיָּה:

נ מְעֵשָׂה בְּמֵרִים בַּת נַחְתוֹם שְׁנֵשְׁבִית הִיא
וְשִׁבְעָה בְּנֵיהָ. נִטְלָן קִיסָר, וּנְתָנָן לְגִיו
מִן שִׁבְעָה קַנְקִילִין [א]. הִבִּיא אֶת הָרָאשׁוֹן
וְאָמַר לוֹ, הַשְׁתַּחֲוֶה לְצַלָּם. אָמַר לוֹ, חָס
וְשָׁלוֹם, אֵינִי מִשְׁתַּחֲוֶה לְצַלָּם. אָמַר לוֹ,
לָמָּה. מִפְּנֵי שְׁכָךְ פְּתִיב בְּתוֹרְתֵנוּ, אֲנָכִי יְיָ
אֱלֹהֶיךָ (שמות כ, ז'). מִיָּד הוֹצִיאֹ וְהָרְגוּ.
הוֹצִיא הַשֵּׁנִי וְאָמַר לוֹ, הַשְׁתַּחֲוֶה לְצַלָּם.
אָמַר לוֹ, חָס וְשָׁלוֹם, אָחִי לֹא הַשְׁתַּחֲוֶה,
וְאֵנִי אֵינִי מִשְׁתַּחֲוֶה. אָמַר לוֹ, לָמָּה. אָמַר
לוֹ, שְׁכָךְ פְּתִיב בְּתוֹרָה, לֹא יִהְיֶה לְךָ
אֱלֹהִים אַחֲרַיִם עַל פְּנֵי (שס פסוק ג'). מִיָּד גָּזַר
עָלָיו וְהָרְגוּהוּ. הוֹצִיא הַשְּׁלִישִׁי וְאָמַר לוֹ,
הַשְׁתַּחֲוֶה לְצַלָּם. אָמַר לוֹ, אֵינִי מִשְׁתַּחֲוֶה.
אָמַר לוֹ, לָמָּה. אָמַר לוֹ, שְׁכָתוֹב בְּתוֹרָה,
כִּי לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל אַחֵר (שס ל"ד, י"ד). מִיָּד גָּזַר עָלָיו וְהָרְגוּהוּ. הוֹצִיא
הָרְבִיעִי, וְאָמַר פְּסוּקִיהָ, זִבַח לְאֱלֹהִים יַחֲרָם (שס כ"ג, י"ט). גָּזַר עָלָיו

[א] קַנְקִילִין. י"ג קַנְקִילִין:

⊕ דורש ציון ⊕

ד ארבע מאות ושמונים. ראה לעיל סוף פתיחתא יב, שם הגרסה מתוקנת יותר, שכן בפסוק כתוב 'מלאתי' באל"ף, ובית המקדש נוסף אף הוא למניין: בית ספר למקרא. תורה שבכתב הנלמדת מתוך ספר: נאותיו של יעקב. גדולי חכמי ישראל הנאים בחכמתם ובמעשיהם. המדרש מונה כאן את עשרה הרוגי מלוכה, ובקינות (או בבית שבינו, 'אלה אזכרה') הרשימה שונה בחלקה: אפין. פנים, פירושים שונים, סיפורים ודוגמאות לחרבן הגדול: יתיר. גדול ועדיף, שהרי רבי חי סמוך לחרבן יותר מרבי יוחנן, וידע לתאר טוב ממנו את מוראותיו, אלא שמסיבה זו עצמה גם התרגשותו היתה גדולה יותר ולכן לא הרבה בתיאורים (ובירושלמי תענית ד, ה, מבואר שבין שומעי לקחו של רבי היו זקנים שעוד חוו את החרבן בלדותם, והם שהיו בוכים בשעת הדרשה, עד שרבי נאלץ להפסיקה): אל תקרי פוכב אלא פוזב. הכוונה בדרשה זו על שמעון בן כוזיבא המכונה גם 'בר כוכבא' שהיה מנהיג המרד ברומאים כשישים וחמש שנה לאחר חרבן בית המקדש השני, ומלף כשלוש שנים וחצי עד לכישלון המרד: יעלו עשבים בלחיקך. כלומר זמן רב אחר מיתתך (קרבן העדה, תלמוד ירושלמי תענית ד, ה):

ד בלע אדני ולא חמל את כל נאות יעקב (איכה ב, ז) - רבי פינחס בשם רבי הושעיא אמר, ארבע מאות ושמונים פתי פנסיות היו בירושלים, מנין מלאתי משפט, מלתי פתיב. וכל אחד ואחד היה לו בית ספר ובית תלמוד. בית ספר למקרא, ובית תלמוד למשנה. דבר אחר, בלע אדני ולא חמל את כל נאות יעקב - את [א] כל נאותיו של יעקב, פגון רבי ישמעאל, ורבן גמליאל, ורבי ישבב, ורבי יהודה בן בבא, ורבי חצפית המתרגמן, ורבי יהודה הנחתום, ורבי חנניה בן תרדיון, ורבי עקיבא, וכן עזאי, ורבי טרפון. ואית דמפקין רבי טרפון, ומעילין רבי אלעזר חרסנה. רבי יוחנן הוה דריש שתין אפין בבלע אדני ולא חמל. ורבי הוה דריש עשרין וארבעה אפין. ולא דרבי יוחנן יתיר על רבי, אלא רבי על ידי שהיה סמוך לחרבן הבית, היה נזכר והיה דורש ובוכה ומתנחם. אמר רבי יוחנן, רבי היה דורש דרך פוכב מייעקב (במדבר כ"ד, י"ו) - אל תקרי פוכב אלא פוזב. רבי עקיבא פד הוה חמי ליה להדין בר כוזיבא, הוה אמר, הינו מלפא משיחא. אמר ליה רבי יוחנן בן תורתא, עקיבא, יעלו עשבים בלחיקך, ועדין אינו פא. אמר רבי יוחנן, הקל קול יעקב (בראשית כ"ו, כ"ז) - קול

⊕ דורש ציון ⊕
 פְּשׁוֹנוֹת הַבַּל. שְׁקִיבֵל ה' בְּרִצּוֹן אֶת
 קִרְבָּנוֹ:

כב דרשה זו הובאה לעיל א, כג
 עמ' צה: סבר. תקווה,
 'לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי יְיָ' (בראשית מח, יח)
 תרגם אונקלוס 'לְפָרְקָנְךָ סִבְרִית יְיָ':

לִי (ישעיה נ"ד, ט'). וּכְשָׁנִים קִדְמֹנִיּוֹת - פְּשׁוֹנוֹת
 הַבַּל, שְׁלֹא הֵיְתָה עֲבוֹדָה זָרָה יַעֲדִין
 בְּעוֹלָם:

כב פִּי אִם מָאֵס מְאִסְתָּנוּ, קִצַּפְתָּ עֲלֵינוּ
 עַד מְאֹד (איכה ה', כ"ב) - אָמַר רַבִּי
 שְׁמַעוֹן בֶּן לִקְיִשׁ, אִם מְאִיסָה הִיא, לִית
 סִבְר. וְאִם קִצִּיפָה הִיא, אִית סִבְר, דְּכָל מָאן דְּכַעִיס סוּפִיָּה
 לְאַתְרֵצִיא:

סליק מדרש קינות בסייעתא דשמיא